

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
Вища педагогічна школа Польської спілки вчителів у Варшаві
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Управління освіти і науки Житомирської обласної
державної адміністрації

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ШКІЛ:
ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД,
ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

*За редакцією
Василя Кременя і Тадеуша Левовицького*

Житомир
Вид-во ЖДУ імені Івана Франка
2012

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ШКІЛ У ПОЛЬЩІ..... 204

Левовицький Т. Гуманітарні традиції і сучасність наукових шкіл у педагогіці. 204

Мешальський С. Про складність наукової раціональності в педагогіці 214

Гайда Я. Підготовка аніматорів і менеджерів культури – важливе завдання не лише креативної освіти. 224

Огородзка-Мазур Е. Педагогіка і міжкультурна освіта у польській системі вищої освіти – на прикладі тешинської школи приграничних досліджень 235

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО КЕРІВНИЦТВА РОЗВИТКОМ ІННОВАЦІЙНИХ НАПРЯМІВ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 246

Ничкало Н.Г. Філософсько-дидактичні аспекти діяльності наукових шкіл з проблем педагогічної майстерності 246

Лещенко М.П. Наукова школа академіка Івана Зязюна. 259

Завгородня Т.К. Діяльність наукової школи кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 270

Гнізділова О.А. Загальна характеристика науково-педагогічних шкіл Харківщини. 281

Подольак В.О. Педагогічна школа Д.В. Чернілевського як ефективний засіб підготовки майбутніх викладачів 290

Зеленська Л.Д. Напрями пошуків науково-педагогічної школи професора С.Т. Золотухіної. 299

Стражнікова І.В. Доробок наукової школи Т. К. Завгородньої з розвитку педагогічної науки на західноукраїнських землях. 306

Щербакова Н.П. Професійне становлення педагога-дослідника у сучасній науково-педагогічній школі 319

Регейло І.Ю. Теорія і практика наукового керівництва докторськими програмами в досвіді зарубіжних країн 331

Вознюк О.В. Системна концепція функціонування науково-педагогічних шкіл: особистісний акцент 344

НАПРЯМИ ПОШУКІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ ПРОФЕСОРА С. Т. ЗОЛОТУХІНОЇ

Для сучасної науки характерною є колективна діяльність з вироблення наукового знання, що знаходить вираження в створенні формальних і неформальних колективів дослідників, зокрема наукових шкіл – творчих співтовариств учених різних поколінь високої наукової кваліфікації в межах одного з напрямів науки на чолі з науковим лідером. Вони впродовж століть зарекомендували себе як надзвичайно ефективні форми колективного співробітництва вчених. З огляду на це, дослідження питань, пов'язаних з виникненням й плідною діяльністю наукових шкіл, завжди викликало інтерес широкої наукової громадськості, що значно посилюється в останні роки.

Аналіз наукової розробки проблеми засвідчив, що останнім часом педагогічна наука збагатилася численними дослідженнями, в яких автори (А.М. Бойко, О.А. Дубасенюк, Д.Д. Зербіно, Л.В. Павлова, О.М. Пехота, М.М. Чепіль та ін.) розкривають генезу окремих науково-педагогічних шкіл України, з позицій персоніфікації аналізують діяльність їх наукових лідерів. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують праці О.В. Гнізділової, Л.Д. Зеленської, Л.Д. Попової, І.Ф. Прокопенка, І.Т. Сірої, А.В. Троцько, в яких висвітлено діяльність харківської науково-педагогічної школи на різних етапах її становлення й розвитку, зокрема того її осередку, яким керує доктор педагогічних наук, професор С.Т. Золотухіна. Водночас, плідна діяльність науково-педагогічної школи С.Т. Золотухіної протягом останніх років, звернення до малодосліджених питань організації навчання й виховання в закладах освіти різного типу з позицій історичної ретроспекції, розробка регіонального компоненту історико-педагогічних досліджень в межах цієї школи потребують додаткового аналізу.

Відтак, важливим є аналіз провідних напрямів досліджень учнів науково-педагогічної школи професора С.Т. Золотухіної.

Як свідчить наукова практика, в сучасних умовах, не дивлячись на широкий доступ наукової інформації й значні можливості набуття освіти, становлення відомого вченого рідко відбувається поза межами наукової школи. Фактичний потік інформації настільки великий, що одній людині не під силу опанувати нею. Це завдання виконує наукова школа – неформальна творча співдружність у межах будь-якого наукового напрямку висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів до розв'язання проблеми, стилю роботи, спільного мислення, ідей і методів їх реалізації³⁹⁸.

³⁹⁸ Зеленська Л. Д. Наукова школа: сутність та етапи становлення / Л. Д. Зеленська // Матеріали 4-й Междунар. науч.-практ. конф. "Научное пространство Европы", 15–30 апреля, 2008. – София : Бял-ГРАД-БГ ООД, 2008. – Т. 11. Педагогические науки. – С. 20–21.

В ідеалі наукова школа – це колективний ієрархічний організований розум, що концентрує досвід декількох поколінь. На практиці вона уособлює найяскравіший прояв колективної форми творчості під безпосереднім ідейним і практичним керівництвом визнаного ученого й вчителя, який живить цей колектив науковими ідеями і визначає зміст і методи наукових досліджень.

Головними ознаками наукової школи є: значущість одержаних результатів; високий авторитет у певній галузі науки; оригінальність методики досліджень, спільні наукові погляди; наявність наукових лідерів; висока кваліфікація дослідників, згуртованих навколо провідного вченого ³⁹⁹.

Наукова школа концентрує величезну творчу енергію вчених, координує їхню діяльність в процесі наукового пошуку, максимально сприяє розкриттю творчих здібностей молодих науковців, їх вихованню і перетворенню в зрілих дослідників, ініціює нові напрями наукових пошуків.

Зазначимо, що поняття "наукова школа" є історичним. Елементи колективної форми творчості і наукової новизни типу відносин "учитель-учні чи послідовники" виникли ще в античну епоху. Прикладами стародавніх філософських шкіл можуть бути мілетська, піфагорійська, школа Платона та ін.

Наукові школи в сучасному розумінні виникли в ХІХ ст., коли набули поширення лабораторії, почали створюватися науково-дослідні інститути й наукові товариства, увійшли в практику колоквіуми, з'явилися спеціальні наукові журнали. Такі зміни в організації наукових досліджень, які є закономірним наслідком дії соціально-економічних факторів, зближення науки з виробництвом, привели до того, що форма колективної творчості виявилася домінуючою й необхідною для подальшого прогресу науки. Тільки за цих умов виникає можливість існування чотириланкового ланцюга: "науковий лідер – учбовий заклад (кафедра) – науковий інститут (лабораторія) – колоквіум (семинар), у якому продуктивно функціонує колектив дослідників на чолі з науковим лідером" ⁴⁰⁰.

Однак, не дивлячись на те, що розвиток наукового знання прямо пропорційно залежить від колективних досліджень, роль особистості керівника в них неocenенна. Народження наукової школи неможливе без появи видатного ученого з новою науковою програмою й методологією її реалізації, людини, яка поєднує в собі талант дослідника і вчителя. Такою постаттю для харківської науково-педагогічної школи стала С.Т. Золотухіна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, науковий доробок якої істотно вплинув на становлення влас-

³⁹⁹ Храмов Ю. А. История формирования и развития физических школ на Украине / Ю. А. Храмов. – К. : МП "Феникс", 1991. – С. 3-4.

⁴⁰⁰ Ibid. – С. 4.

ної науково-педагогічної школи. По-перше, робота над проблемою виховуючого навчання дозволила їй визначити в історії освіти і виховання України низку "білих плям", які перешкоджають відтворенню цілісної картини історико-педагогічного процесу; по-друге, позначити коло недосліджених досі питань, які не втратили актуальності в наш час; по-третє, розвиток сучасної науки, зокрема теорії педагогіки, постійно відкриває нові проблеми, які потребують історико-педагогічних розвідок та переосмислення відомих історико-педагогічних фактів і явищ.

Створення осередку харківської науково-педагогічної школи, який займається дослідженням різних аспектів процесу становлення й розвитку освіти і виховання в Україні у період "золотого століття" вітчизняної педагогіки (XIX – початок XX ст.) під керівництвом професора С.Т. Золотухіної розпочалося на початку 90-х рр. XX ст. Згодом він перетворився на потужну науково-педагогічну школу, яка зараз нараховує декілька десятків дослідників, котрими захищено 2 докторських і 35 кандидатських дисертацій. Багато учнів професора С.Т. Золотухіної (Л.О. Журенко, О.М. Друганова, Л.Д. Зеленська, Г.І. Приходько, О.М. Кін та ін.) продовжують справу свого вчителя і в традиціях школи ведуть самостійну підготовку нових поколінь дослідників.

Тематика наукових досліджень, які проводились представниками науково-педагогічної школи професора С.Т. Золотухіної під її безпосереднім керівництвом, що на сьогодні є завершеними доробками, охоплює цілу низку історико-педагогічних проблем:

- ♦ дослідження творчої спадщини педагогів минулого, їх внеску в розвиток освіти на Слобожанщині (М.М. Головкова, 1994 р.; Л.О. Журенко, 1998 р.; О.А. Тишик, 2000 р.; Ш.Р. Рзаєв, 2000 р.; Л.О. Голубнича, 2000 р.; О.М. Кін, 2001 р.; Н.В. Петренко, 2009 р.);

- ♦ розвиток вищої освіти в Україні (О.М. Друганова (Мартиненко), 1999 р.; Г.П. Шепеленко, 2002 р.; О.Д. Пташний, 2003 р.; О.А. Рацул, 2005 р.; О.В. Барибіна, 2007 р.; С.О. Микитюк, 2007 р.);

- ♦ висвітлення питань навчання й виховання в матеріалах педагогічної преси (Г.І. Приходько, 1999 р.; Н.М. Гордій, 2000 р.);

- ♦ організація педагогічного процесу в навчальних закладах різного типу (О.І. Оніпченко, 2003 р.; О.М. Лук'янченко, 2005 р.; О.В. Васильєва, 2006 р.; Т.І. Попова, 2007 р.; В.П. Шпак, 2007 р.; Т.М. Кошечкіна, 2008 р.; О.А. Єрьоменко, 2008 р.; Ю.В. Грицкова, 2009 р.; О.М. Друганова, 2009 р.; І.Є. Крикун, 2010 р.);

- ♦ професійна підготовка педагога (О.В. Корх-Черба, 2005 р.; Л.Д. Зеленська, 2006 р.; О.В. Радзієвська, 2010 р.; О.І. Башкір, 2010 р.; В.В. Масич, 2010 р.; І.О. Качинська, 2011 р.).

В останні роки професором С.Т. Золотухіною започатковано новий науковий напрям у діяльності науково-педагогічної школи, а саме, вивчення прогресивних традицій в освіті й вихованні на Слобожанщині. Ці дослідження спрямовані на виявлення ознак загального і своєрідного в розвитку педагогі-

чної думки, інноваційного досвіду, регіональної освітньої структури, що, з одного боку, завжди вирізняли Слобожанщину як передовий освітній, науковий і культурний центр, з іншого – представляли собою ланку єдиної системи освіти України⁴⁰¹.

Представники наукової школи професора С.Т. Золотухіної, здійснюючи розробку регіонального компоненту в історико-педагогічних дослідженнях, підготували й захистили дисертації з таких питань:

- ◆ формування професійно-педагогічної майстерності викладачів вищих освітніх закладів Слобожанщини другої половини XIX – початку XX століття (В.О. Микитюк, 2004 р.);

- ◆ професійно-педагогічна компетентність вчених вищих навчальних закладів Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття (Л.Д. Зеленська, 2006 р.);

- ◆ формування морально-етичної культури учнівської молоді засобами хорового мистецтва на Слобожанщині наприкінці XIX – на початку XX століття (О.В. Васильєва, 2006 р.);

- ◆ проблема взаємозв'язку навчання й виховання у творчій спадщині вчених Слобідської України у період другої половини XIX – початку XX століття (Т.М. Кошечкіна, 2008 р.);

- ◆ проблема змісту освіти в педагогічній спадщині вчених-істориків Слобожанщини другої половини XIX – початку XX століття (Н.В. Петренко, 2009 р.).

Особливе місце в діяльності наукової школи професора С.Т. Золотухіної займає персоналістичний напрям наукових пошуків, оскільки "особистість була і залишається фундаментальною онтологічною категорією, єдиним суб'єктом історії, носієм культури"⁴⁰². Під керівництвом професора С.Т. Золотухіної започатковано цикл дисертаційних робіт, присвячених дослідженню творчого шляху вченого, педагога, методиста С.І. Миропольського (1842-1907 рр.) та його внеску в освітню справу.

Перша спроба цілісного аналізу педагогічної спадщини С.І. Миропольського була здійснена ученицею С.Т. Золотухіної – М.М. Головковою в 1994 році. Автор розкрила основні положення авторської концепції народної школи, визначила своєрідність поглядів педагога на особистість учителя, його підготовку та самоосвіту. Дисертанткою було введено в науковий обіг невідомі раніше педагогічні твори, які характеризували погляди й досвід педагога з питань дидактики, виховання, теоретико-практичної підготовки вчителя⁴⁰³.

⁴⁰¹ Сходінками до наукової школи / [упорядн. : О. В. Васильєва, Л. Д. Зеленська, Г. І. Приходько та ін. ; за ред. Л. Д. Зеленської] / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Х. : Райдер, 2008. – С. 57.

⁴⁰² Наукові підходи до педагогічних досліджень : [колективна монографія / за заг. ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової]. – Х. : Вид-во А.П. "Апостроф", 2012. – С. 332.

⁴⁰³ Гнізділова О. Наукові школи вищих педагогічних навчальних закладів Східної України XX століття: теорія, досвід, перспективи : [монографія] / О. Гнізділова / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ, 2011. – 388 с.

У подальші роки учні наукової школи С.Т. Золотухіної поглибили вивчення педагогічної спадщини С.І. Миропольського. Зокрема, Ш.Р. Рзаєв (1998 р.) та Л.О. Журенко (1998 р.) дослідили внесок педагога в розробку теоретико-практичних засад виховання. О.А. Тишик розкрила особливості підходу педагога до сутності процесу навчання, узагальнивши досвід реалізації його дидактичних ідей в шкільній практиці. У дисертації Л.О. Голубничої набули подальшого розвитку ідеї С.І. Миропольського щодо загальної освіти народу, його морального, економічного, правового виховання, гуманного підходу до здійснення навчально-виховного процесу в школі. Автор розкрила специфіку концептуальної позиції С.І. Миропольського у визначенні принципів навчання й виховання (демократизм, гуманізм, природовідповідність, народність)⁴⁰⁴.

Гідним продовжувачем досліджень діяльності педагогічних персоналій регіону стала О.М. Кін, яка захистила у 2001 році кандидатську дисертацію на тему: "Проблеми навчання і виховання в педагогічній спадщині М.Ф. Сумцова". Дослідниця розкрила динаміку розвитку педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності М.Ф. Сумцова, висвітлила сутність його концепції національної школи, визначила специфіку поглядів на процеси навчання та виховання, схарактеризувала основні напрями діяльності.

У межах історико-педагогічних досліджень науково-педагогічної школи С.Т. Золотухіної на особливу увагу заслуговують докторські дисертації В.П. Шпак (2007 р.) та О.М. Друганової (2009 р.), присвячені вивченню особливостей організації педагогічного процесу в навчальних закладах різного типу. Так, В.П. Шпак цілісно дослідила в широких хронологічних межах проблему теорії та практики реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів України. Дослідницею *вперше* було визначено й науково обґрунтовано етапи становлення й розвитку реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів в Україні XIX – початку XX ст.; простежено еволюцію ідеї педагогічної реабілітації "важких у виховному розумінні" дітей від філантропізму, практики авторських та експериментальних педагогічних закладів до діяльності виправно-виховних закладів; здійснено класифікацію термінів досліджуваної проблеми; проаналізовано та систематизовано законодавчі основи реабілітаційної діяльності світових і вітчизняних виправно-виховних закладів досліджуваного періоду, зокрема "Положення про виправні притулки", "Положення про сирітські будинки", "Положення про виховні будинки", "Положення про виправно-виховні заклади для неповнолітніх"; виявлено специфіку педагогічної діяльності дитячих судів у захисті й охороні прав знедолених дітей; узагальнено практичні засади реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів означеного періоду північно-східних (Харківської, Черні-

⁴⁰⁴ Гнізділова О. Теоретичні здобутки та досвід наукової школи професора С. Т. Золотухіної / О. Гнізділова // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Полтава, 2009. – Вип. 2. – С. 124.

гівської), центральних (Київської, Подільської, Полтавської) і південних (Таврійської, Херсонської, Катеринославської) губерній з урахуванням регіонального компонента⁴⁰⁵.

Грунтовною працею у визначеному напрямі досліджень наукової школи професора С.Т. Золотухіної стала докторська дисертація О.М. Друганової, яка представлена у вигляді ретроспективного цілісного аналізу процесу розвитку приватних навчальних закладів різних типів і рівнів та приватної доброчинної діяльності наприкінці XVIII – початку XX століть. Автором *уперше* цілісно досліджено в широких хронологічних межах проблему розвитку приватної ініціативи в освіті України; розкрито соціально-педагогічні та духовно-освітні передумови становлення та розвитку приватної ініціативи в освіті України; визначено внесок прогресивної вітчизняної інтелігенції кінця XVIII – початку XX ст. у розробку теоретичних засад досліджуваного феномена; науково обґрунтовано етапи й особливості розвитку приватної ініціативи в освіті України у визначених хронологічних межах; узагальнено досвід діяльності приватних навчальних закладів України, систематизовано й виділено їх основні типи (за рівнем наданих освітніх послуг; за статтю користувачів освітніх послуг; за особистістю та професійними здібностями власника приватної школи; за національністю та віросповіданням учнів; за характером освітніх послуг або спеціалізацією приватних шкіл; за типом підпорядкування відомствам); встановлено тенденції розвитку приватного шкільництва (розширення сфери впливу досліджуваного явища: від приватних шкіл переважно елементарного рівня або ж таких, що готували до вступу в університет, до вищих навчальних закладів – курсів, університетів та інститутів – різного типу й профілю; поступове якісне оновлення змістового компонента приватного шкільництва, вдосконалення його дидактичного інструментарію та значне підвищення професійного рівня викладацького складу; демократизація контингенту учнів приватних навчальних закладів (від приватних пансіонів, учні яких переважно були вихідцями з вищого стану, – до приватних недільних, ремісничих шкіл, вищих курсів, послугами яких користувалися робітники, ремісники, міщани тощо); поступовий перехід від суто матеріальних, корисливих мотивів організаторів приватних шкіл до філантропічних, благодійних); схарактеризовано тенденції розвитку приватної благочинної діяльності в освіті України наприкінці XVIII – на початку XX ст.⁴⁰⁶.

Підкреслимо, що історико-педагогічна тематика науково-педагогічної школи С.Т. Золотухіної знаходить логічне продовження у роботах докторан-

⁴⁰⁵ Шпак В. П. Теоретичні та практичні засади реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів в Україні (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / В. П. Шпак. – Х., 2007. – 43 с.

⁴⁰⁶ Гнізділова О. Наукові школи вищих педагогічних навчальних закладів Східної України XX століття: теорія, досвід, перспективи : [монографія] / О. Гнізділова / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ, 2011. – 388 с.

тів, аспірантів, здобувачів, які працюють сьогодні. Так, питання становлення й розвитку наукових шкіл у вищих педагогічних навчальних закладах Східної України XX століття визначили коло наукових інтересів докторанта О.В. Гнізділової; діяльність учених рад університетів України XIX століття досліджує докторант Л.Д. Зеленська; теорія і практика формування дитячої хорової культури у 20-80-і роки XX століття стала предметом дослідження докторанта А.В. Соколової; проблему оцінювання якості професійно-педагогічної діяльності викладачів ВНЗ України другої половини XX – початку XXI століття вивчає аспірант О.Б. Ткаченко; організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих педагогічних навчальних закладах України другої половини XX століття – О.В. Чередник; теорію і практику навчання іноземним мовам у жіночих закладах освіти України XIX – початку XX століття – Д.О. Ревіна.

Отже, наукова школа професора С.Т. Золотухіної представляє об'єднання дослідників, в якому процес набуття нових знань супроводжується процесом відтворення поколінь учених. Цей процес безупинний, і школа постійно поповнюється новими молодими дослідниками.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що наукова школа професора С.Т. Золотухіної – це інтелектуальна, емоційно-ціннісна, неформальна, відкрита спільність учених різних статусів, які під керівництвом лідера відкривають маловідомі сторінки історії освіти Слобожанщини, смисложиттєві, світоглядні позиції педагогічних персоналій з метою запозичення педагогічно цінного досвіду для розбудови національної системи освіти й виховання в Україні. Наукова школа С.Т. Золотухіної є таким об'єднанням учених, в якому органічно зливаються спілкування й пізнання, науковий пошук і навчання дослідницькій майстерності, генерування нових ідей, їх дбайливе збереження, відстоювання та постійне відтворення поколінь учених.